

A PATRA ANTINOMIE A RAȚIUNII PURE, SURSĂ INTELECTUALĂ A RELIGIEI DOAR ÎN LIMITELE RAȚIUNII*

RODICA CROITORU

Ființa primă, subiectul investigațiilor kantiene ce vizau elaborarea unei religii „doar în limitele rațiunii”, și-a făcut intrarea în filosofia transcendentă prin eforturile rațiunii de a unifica activitatea intelectuală; aceasta a început prin gândirea conceptului unei unități absolute a subiectului gânditor, care atrage corespondentul său extern de unitate divizat, pe de-o parte, în necondiționatul absolut într-o serie de condiții date și, pe de altă parte, în conceptul rațional suveran de ființă a tuturor ființelor. Acestea sunt considerate totalități absolute ale sintezei, prin care ideile transcendente tind să se înalțe, într-o serie de condiții, până la necondiționat. Ele se unesc și se coordonează într-un sistem, prin avansarea cunoașterii de sine însăși spre cunoașterea lumii și prin intermediul acesteia spre cunoașterea ființei supreme, într-un progres natural, pe parcursul căruia psihologia, morala și religia se diferențiază ca discipline, care sintetizează scopurile ființei raționale în afara naturii.

Din acest progres natural complex al rațiunii, noi vom lua în considerație numai segmentul referitor la ființa primă, apărut în mișcarea dialectică a rațiunii, după satisfacerea interesului față de psihologia și cosmologia rațională, segment din care va apărea religia dedusă de Kant din această mișcare a rațiunii. Ideea de *necondiționat*, spre care ne conduce încheierea sintezei regresive a condițiilor, ca și ideea de *completitudine*, spre care ne conduce încheierea seriei de premise incomplete, sunt subordonate ideii de *totalitate absolută* a seriilor respective. Această idee se află în rațiune și reprezintă sinteza absolut completă, prin care pentru un condiționat dat este gândită seria întregă a condițiilor subordonate între ele, conform căreia poate fi gândit tot ceea ce se află înaintea seriei; iar ceea ce se află înaintea seriei este important pentru tema noastră. Iată enunțul tezei, care invocă necondiționatul inițiator al unei astfel de serii, prin care ființa primă ne este dezvăluită mai întâi ca o totalitate nedeterminată: „Lumea cuprinde ceva, care fie ca parte sau cauză a ei este o ființă pur și simplu *necesară*”¹.

Raționamentul prin care Kant susține această teză acordă lumii sensibile rolul central, dat fiindcă noi suntem siguri că putem conta pe o facultate capabilă de a investiga, care este intelectul. Dar, întrucât sarcina acestuia este investigarea naturii

---

* Într-o formă, în care au intervenit ulterior modificări, acest text a apărut inițial în revista *Diotima*, 43, 2017, p. 115–118, cu titlul: „La quatrième antinomie préfigurée: (*La religion dans les limites de la simple raison*)”.

¹ Imm. Kant, *Werke*, Akademie Textausgabe, *Kritik der reinen Vernunft*, Band III, IV, Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1968, Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, Al patrulea dezacord al ideilor transcendente, Traducere, Studiu introductiv, Studiu asupra traducerii, Note, Index de concepte german-român, Index de concepte român-german, Note, Bibliografie selectivă de Rodica Croitoru, în curs de apariție, B 480.

divizate în aparențe fenomenale, rațiunea încearcă să finalizeze sarcina limitată a intelectului, concepând natura ca o sumă a tuturor fenomenelor. În această sumă, fenomenele sunt ordonate în serii de schimbări petrecute în timp, în care existența seriei temporale se justifică ca o condiție a posibilității lumii sensibile. De unde rezultă că fiecare fenomen dat al naturii care este condiționat, presupune înscrierea sa într-o serie completă de condiții, până la limita fenomenalității sale, care este necondiționatul absolut necesar. Pe moment, acest necondiționat este doar o abstracție, pe care gândirea îl pune ca o condiție supremă a unei serii temporale, care nu poate fi reprezentată decât ca fiind anterioară lumii sensibile. Ea trebuie să fie deosebită de cauzalitatea în care se înscrie cauza necesară a schimbărilor care aparțin timpului, valabilă ca singura formă posibilă a fenomenelor. În consecință, se poate spune că în lumea însăși este cuprins ceva *absolut necesar*, ca o serie întreagă a lumii sau ca o parte a acesteia. Argumentul de față, venit din direcția cosmosului către lume, spre a explica fenomenele acesteia, deschide posibilitatea gândirii unei existențe excepționale, la limita filosofiei cu religia.

Ceea ce realizează acest argument *cosmologic*, care evidențiază existența unei ființe necesare anterioară înlănțuirii cauzale a fenomenelor este avansarea din direcția *condiționatului* existent în *fenomen* către *necondiționatul* existent în *concept*. În enunțul tezei se demonstrează, printr-o propoziție inegală în consecințe, existența unei ființe necesare: în primul rând se afirmă posibilitatea acestei ființe prin identificarea acesteia cu o parte a lumii, drept care ea ar trebui să fie inclusă în lume; și, în al doilea rând, se afirmă existența ființei prime, ce are un rang superior celui al lumii, pentru că de această dată ea nu mai este inclusă în aceasta, ci este cauza sa. Chiar și în această formă de investigare lipsită de unitate, *dogmatismul* rațiunii pure, al cărui purtător este teza, se va reflecta asupra investigațiilor critice și doctrinale ulterioare; dintre care doar a doua parte este reprezentativă pentru filosofia transcendentă, în timp ce prima, pe care Kant nu o va lua în considerație, ar putea explica alte religii, neîncadrabile în limitele rațiunii. Teza, prin a doua sa parte, va constitui baza religiei, prin invocarea ființei superioare ființelor supuse cauzalității naturii, față de care ele vor trebui să întrețină principii morale pentru a o satisface; și, de asemenea, ea va fi asumată de către morală, prin idealul de sfințenie, pe care agentul moral trebuie să și-l aproprie pentru a respecta legea. Prin aceste deschideri, afirmarea tezei face dovada unui interes *practic*, față de care antiteza își manifestă dezinteresul, afirmând că: „Nu există în genere nicăieri o ființă absolut necesară nici în lume, nici în afara lumii drept cauză a ei”². Neadmițând o epocă a naturii ca fiind prima și o ordine a lucrurilor descendentă dintr-o ființă originală, din care totul își trage unitatea și conexiunea finală, empirismul nu va susține nici ideile care prelungesc înlănțuirea fenomenală, considerând inutilă o facultate, capabilă de a acționa independent de legi ale naturii ca libertatea; ceea ce va atrage existența unui suflet incapabil de a se ridica deasupra divizibilității și incoruptibilității materiei. Antiteza își va manifesta interesul numai față de ceea ce poate fi investigat de către intelect și care va putea fi oferit ca o aplicație a cunoașterii sale pozitive.

² *Ibidem*, B 481.

În teză există, de asemenea, un interes *speculativ* al rațiunii, care se referă la admiterea și întrebuințarea ideilor transcendente, cu ajutorul cărora poate fi înțeleasă *a priori* conexiunea întreagă a condițiilor și, de asemenea, poate fi concepută deducerea condiționatului din necondiționat. Antiteza își manifestă constant empirismul față de acest interes speculativ, conform căruia fiecare eveniment are întotdeauna drept cauză un alt eveniment înaintea lui, fără să fie necesar să fie susținut regresiv prin idei, care nu sunt decât obiecte ale gândirii. Limitele sale sunt date de domeniul experiențelor posibile, ale căror legi pot fi investigate de către intelect, și prin intermediul cărora el își poate extinde cunoașterea într-un mod sigur. În consecință, intelectul nu are nevoie să părăsească înlanțuirea ordinii naturii pentru a se ocupa de idei, unde nu ar avea posibilitatea de a observa și de a investiga conform legilor naturii, ci doar de a gândi și de a-și susține gândirea cu ajutorul imaginației. Principiul empirismului său este o maximă echilibrată, care lasă calea liberă experienței. Dincolo de supoziții intelectuale, care satisfac așteptările practice ale agentului cunoscător, cunoașterea speculativă nu este considerată ca o știință, pentru că ea este privată de substratul intuitiv, pe care se va înălța cunoașterea.

Pe moment pare surprinzător să aflăm alături de aceste două interese fundamentale ale rațiunii „avantajul popularității”³, asociat de Kant cu introducerea ființei prime în teză. Argumentul său este acela că ideea unui început necondiționat al unei sinteze a fenomenelor nu prezintă dificultăți pentru intelectul comun, care este mai obișnuit să coboare către consecințe, decât să urce către fundamente, astfel încât să accepte cu ușurință de a lua drept fir conducător al investigațiilor sale conceptul de absolut prim. Dar el îl ia ca fir conducător, pentru că sensul opus lui îi este impropriu: „...în urcarea fără răgaz de la condiționat la condiție, mereu cu un picior în aer, el nu poate afla nicio satisfacție”⁴. Nu este întâmplător faptul că avantajul acestei „superiorități a popularității” este invocat în cazul tezei ce susține religia, pentru că el aparține însăși modalității kantiene de a gândi această disciplină și se află în Prefața la a doua ediție a *Religiei doar în limitele rațiunii*; aici Kant precizează, ca răspuns la întrebarea pusă de doctorul Störr din Tübingen, cum este posibilă asocierea sistemului rațiunii practice cu dogmatica ecleziastică; și el argumentează că religia concepută în limitele rațiunii (împreună cu ideea de ființă primă, pe care o ia drept fundament) nu are nevoie atât de subtilități ale rațiunii practice spre a fi înțeleasă, cât de morala comună⁵ și de instrumentul acesteia, a cărui sarcină cognitivă este foarte limitată. Astfel încât se poate spune că, în general, în cea de-a patra antinomie a rațiunii pure se află sursa și se trasează cadrul general al unei *Religii doar în limitele rațiunii*; dar ceea ce este specific în acest conflict al rațiunii este chiar popularitatea care precizează că relația dintre credincios și ființa absolută trebuie să fie simplă, pentru ca primul să aibă încredere într-un *început absolut* al lumii. Totuși, interesul pentru religie este

³ *Ibidem*, B 495.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Imm. Kant, *Werke*, Akademie Textausgabe, VI, *Die Religion innerhalb die Grenzen der bloßen Vernunft*, Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1968, p. 13–14. Imm. Kant, *Opere. Religia doar în limitele rațiunii*, Traducere, Studiu introductiv, Studiu asupra traducerii, Note, Index de conepete german-român, Index de conepete român german, Bibliografie selectivă de Rodica Croitoru, București, BIC All, 2007, p. 66.

aici secundar în raport cu cel metafizic, asupra căruia poartă interesele practic și speculativ; acestea sunt deduse din organizarea fenomenelor în serii combinate de condiții și din gândirea necondiționatului ca totalitate absolută a lor. Or, acestea fac apel la un interes rafinat, capabil să reprezinte ruptura dintre o cauzalitate controlabilă a condițiilor și un necondiționat incontrollabil, dat ca obiect al gândirii.

Pe parcursul investigației dezacordurilor rațiunii cu sine însăși s-a dovedit că, în cazul de față, ideea de ființă primă este mai complexă decât în primele două conflicte antinomice, respectiv a susținerii începutului lumii în timp și spațiu și compunerea substanței din părți simple. Această diferență este observabilă, dacă se ia în considerație posibilitatea unei ființe absolut necesare, din punctul de vedere al conexiunii matematice a seriilor; atunci, se spune că această ființă ar trebui să fie plasată într-un timp de o îndepărtare infinită față de orice moment dat al seriei, spre a se evita reprezentarea timpului ca fiind dependent de o existență anterioară, care ar fi înscrisă în seria temporală. De unde rezultă că, în acest gen de conexiune matematică a seriilor de fenomene, numai condițiile sensibile sunt cele care pot interveni, condiții care constituie părți ale seriei înseși. Or, o existență superioară este, prin natura sa, incompatibilă oricărei condiționări empirice și nu poate fi abordată printr-o regresie continuă. Spre a face această existență mai asimilabilă de către agentul cognitiv, Kant și-a reprezentat un gen distinct de serie, care, având o discontinuitate dinamică, admite și o condiție eterogenă, cu necesitate inteligibilă și, astfel, ea nu face parte din seria fenomenelor. În acest caz, rațiunea este satisfăcută de necondiționatul plasat înaintea fenomenelor, care face ca principiile intelectului să nu fie contrazise de întreruperea seriei de fenomene, care este întotdeauna condiționată.

Dacă seriile matematice au de-a face cu părți, care compun un întreg sau dacă un întreg este divizat în părți, condițiile acestei serii fiind considerate întotdeauna ca părți ale aceleiași serii de fenomene omogene, seria dinamică se manifestă astfel încât regresia sa să nu trateze nici posibilitatea unui întreg necondiționat compus din părți date, nici despre posibilitatea unei părți necondiționate față de un întreg dat; dar, ea face să derive o situație din cauza sa, condiția neavând posibilitatea de a construi cu necesitate o serie empirică împreună cu condiționatul. Având o astfel de configurație, antinomia care pune în discuție posibilitatea ființei prime se compune din două propoziții discordante, care pot fi simultan adevărate sub diferite raporturi, pentru că pe de-o parte este satisfăcută *rațiunea*, iar pe de altă parte este satisfăcut *intelectul*. Și aceste facultăți sunt satisfăcute în condițiile în care ele acționează din punctul de vedere al unei *existențe condiționate empiric*, în care toate lucrurile lumii sensibile sunt contingente; dar, în același timp, se admite pentru întreaga serie și o *condiție non-empirică*, prin care își face loc o ființă a cărei necesitate este necondiționată. În calitatea sa de condiție inteligibilă, ea nu aparține seriei ca membră a aceleiași serii și nu afectează existența membrilor lumii sensibile, care rămâne între aceleași limite condiționate empiric. Această modalitate, prin care este pusă o existență necondiționată ca fundament al fenomenelor, este diferită de situația antinomică anterioară, în care cauzalitatea liberă, necondiționată empiric, admitea lucrul însuși drept cauză (*substantia phaenomenon*) aparținător seriei de condiții, și numai cauzalitatea sa era gândită ca

inteligibilă. Această existență necondiționată trebuie să fie gândită în afara seriei lumii sensibile (ca *ens extramundanum*), numai ca ființă inteligibilă, spre a fi sustrasă legii contingenței și dependenței tuturor fenomenelor. Poziția sa decurge din principiul regulativ al rațiunii, conform căruia totul în lumea sensibilă are o existență empirică și condiționată și, în general, nicio proprietate nu se bucură de o necesitate necondiționată. Rezultă că dacă asupra seriei de condiții numai experiența posibilă este responsabilă (ceea ce este stipulat de empirismul antitezei), totuși este incontestabil că seria întregă s-ar putea întemeia pe existența unei ființe inteligibile, eliberată de orice condiție empirică și întemeietoare a posibilității tuturor fenomenelor (ceea ce este stipulat de dogmatismul tezei).

Data fiind importanța rațiunii de a gândi ființa inteligibilă, întemeietoare a seriei de condiții, trebuie să se procedeze totodată la limitarea facultății raționale, spre a nu părăsi nivelul sintezei condițiilor empirice și spre a nu ajunge să întrebuițeze temeieri explicative transcendente, care nu pot fi prezentate concret. Tot astfel trebuie să se procedeze la limitarea întrebuițării empirice a facultății intelectului ca cenzor al inteligibilului, spre a nu declara inteligibilul ca imposibil, chiar dacă el nu este întrebuițat pentru explicarea fenomenelor. Prin aceste delimitări necesare, contingența absolută a tuturor lucrurilor din natură și a tuturor condițiilor lor empirice poate coexista cu supoziția arbitrară a unei condiții necesare, cu toate că doar inteligibilă, dat fiindcă între aceste afirmații nu se află o contradicție adevărată, ci doar un dezacord, din analiza căruia rezultă că cele două afirmații pot fi adevărate. Și ele pot fi adevărate pentru un sistem de filosofie transcendentală, în care lumea sensibilă nu conține decât fenomene, care sunt reprezentări, al căror condiționat este sensibil; și pentru că aici noi nu avem de-a face cu lucruri în sine drept obiecte ale noastre, noi nu putem părăsi lumea obiectelor sensibile, pentru a căuta în afara acesteia cauza existenței lor. Ceea ce face să dispară dezacordul antinomic cu privire la limita seriilor sensibile și care face ca cele două aserțiuni să rămână pe poziție este gândirea unui fundament inteligibil al fenomenelor eliberat, în același timp, de contingența fenomenelor, care să nu fie contrar regresiei empirice, nelimitate în seria de fenomene, nici să fie contrar contingenței lor generale. Acest fundament trebuie să fie plasat în afara seriei de fenomene, în inteligibil, dat fiindcă necesitatea sa absolută nu permite o condiție empirică.

Spre a înțelege această cauză inteligibilă ca fundament transcendental al posibilității unei serii sensibile în genere, conceptele rațiunii, care își iau ca obiect totalitatea condițiilor existenței lumii sensibile, ni se prezintă ca idei *transcendentale* și cosmologice. Dar de îndată ce necondiționatul este plasat în afara lumii sensibile, ideile devin *transcendente*; ele nu mai sunt întrebuițate în vederea completării sarcinii empirice a rațiunii, ci se separă cu totul de rațiune și se transformă în obiecte, a căror realitate obiectivă nu se mai întemeiază pe completarea seriei empirice, ci pe concepte pure, *a priori*. În acest caz, ele au un obiect inteligibil ca obiect transcendental, care nu mai este supus contingenței, căreia îi sunt supuse fenomenele. Noi avem posibilitatea să admitem o astfel de realitate subzistentă în sine, chiar în afara domeniului sensibilității; și totodată avem posibilitatea de a considera fenomenele ca reprezentări

contingente ale obiectelor inteligibile; caz în care noi putem întrebuința conceptele experienței spre a ne procura un anumit concept asupra lucrurilor inteligibile, asupra cărora noi nu cunoaștem nimic în ele însele. Dar întrucât noi cunoaștem contingentul doar din experiență, atunci când avem de-a face cu lucruri, care nu sunt obiecte ale experienței, cunoașterea lor trebuie să fie dedusă din ceea ce este necesar în sine, iar ceea ce este necesar în sine sunt concepte pure asupra lucrurilor în genere. Pentru a satisface această exigență, noi ne putem servi de pasul făcut în afara lumii sensibile, propus de cea de-a patra antinomie a rațiunii pure; ea pune în valoare ideea de ființă absolut necesară prin cunoașterea transcendențială și deduce conceptele acesteia chiar din conceptul acestei ființe de excepție. De unde rezultă că prin ideea de ființă pur și simplu necesară, Kant a dat soluția la trei probleme: mai întâi la problema cognitiv-metafizică, prin care el a oferit fundamentul transcendențial pentru fenomenologia sa a cunoașterii care, la rândul ei, a întemeiat viitoarea sa religie concepută, datorită fundamentului său rațional „doar între limitele rațiunii”; și, ulterior, ea a servit la dezvoltarea ideii de legiferator moral din afara omului, care trebuie să conducă comportamentul său moral și religios.